

STARI SRPSKI MEDICINSKI ZBORNICI O ZUBNOM LEKARSTVU

Vera S. GAVRILOVIĆ

SRPSKO SREDNJEVEKOVNO ZUBNO LEKARSTVO NASTAJALO JE POD uticajem vizantijske i zapadne medicine. Versko (kanonsko i apokrifno) i svetovno negovano je uporedo sa naučnim zubnim lekarstvom toga doba.

Sudeći po starim medicinskim izvorima, Srbi su imali i narodno zubno lekarstvo. U našoj etnološkoj literaturi objavljeno je dosta zbornika narodnih lekova, tzv. lekaruša, u kojima je sakupljeno i narodno medicinsko iskustvo. Naučna medicina toga doba razvijala se uporedo sa opštim kulturnim razvojem.

U ovom radu osvrnućemo se na najstarije sačuvane prepise srpskih medicinskih zbornika, koji predstavljaju važne spomenike naše medicinske kulture, a korišćeni su za obradu patologije i terapije svetovne medicine. Zadržaćemo se samo na oobljenjima usta i zuba:

HODOŠKI ZBORNIK

Najstariji zbornik srpske medicine nastao je u XV ili XVI veku. Danas se nalazi u Praškom muzeju, u zaostavštini Janka Šafarika, a uveden je pod naslovom *Codex miscelaneus scriptus 1690, monasterio Chodoš*. Pre toga se nalazio u manastiru Hodošu, gde ga je Šafarik i pronašao. Po jednom starom zapisu, bio je svojina „Popa Teodora iz Stolnog Beograda, koji ga je poklonio rasoderu Teofanu Hopovcu iz Budima“. Rukopis je dosta oštećen, a ima 163 strane; pisan je srpskom recenzijom, ali mesto nastanka i ime pisca nisu poznati. Po materiji koju obrađuje, rukopis bi se mogao podeliti u tri dela: terapijski, fiziološki i astrološki. Prvi je najobimniji i sadrži samo recepte za lečenje, bez određenog sistema.

U ovom lečebniku govori se, između ostalog, i o oboljenjima usta i zuba i to u poglavljima:

1. Ot zuba.
15. Jegda smrdet usta.
39. O ježe stvoriti bjeli zubi.
40. O raspučeni ust.
41. Jegda usta bolit.
69. Jegda oteče: človeku usta, jezik i venci.
74. Jegda smrdet usta.
90. Jegda bolit zub.

Pored ovih oboljenja u *Hodoškom zborniku* navedeni su sledeći recepti za lečenje usta i zuba:

„Rog jelenji važeg i satrv dobre, posipuj zub jego večer-iscelejet“ (Rog od jelena se spali, isitni i zub zaspe svake večeri-isceliće).

„Vazmi od vlčije jablke koren, ašte jest suh i zube puhli i vaznesi vanutar. Ašte le jest sirov koren, a ti stlci i postavi na zub pa drži dokle preboli“ (Lečenje zuba pomoću suvog korena vučje jabuke, ili istucanog sirovog korena, koji se stavlja u zub i drži dok bol ne prođe).

„Ašte hošteši zdrav biti, glavoju i zube imati celi, jegda spiš polagaj toplote na glave“ (Ko želi da bude zdrav, da mu ne obole glava i zubi, kada spava treba glavu da utopli).

„Jegda usta bolet. Listije fračev da s'set. Drosato da držit v usta“ (Za bolesti usta se preporučuje lišće korova da sisa, ili drosat da drži u ustima).

„Ot zubne bolesti. Napiši na hleбноj kore i pokvasi v vode sicevo: (lik od sedam međusobom spojenih kolabarića) dede, udede, vris (ili vrisi) kadedes, udedes“ (sr. u našem tekstu 1. i 90).

Ako uporedimo neke recepte iz *Hodoškog zbornika* sa odgovarajućim receptima za lečenje usta i zuba iz *Vračebnog tipika*, koji se nalazi u Narodnoj biblioteci u Beogradu (br. 54.), videćemo da su isti. I u *Ijatrosofiji hilandarskoj* nalazimo iste recepte, što govori o njihovom zajedničkom poreklu. To na primer dokazuje sledeći recept: „Ašte hošteši zdrav biti glavoju i zubi imati celi“. Identične recepte nalazimo i u našim lekarušama iz XIX veka, što potvrđuje da je *Hodoški zbornik* izvršio veliki uticaj na formiranje terapije naše svetovne medicine.

V. Jagić o *Hodoškom zborniku* piše: „Nije mi poznato, ima li još kakav rukopisni lječbenik gde god u Biogradu ili Karlovcima ili fruškogorskim manastirima. Ja tek mogu potvrdit, da je drugojačijih redakcija bivalo u našoj srednjevekovnoj književnosti. Tomu za dokaz našampati ću ovde sav sadržaj, što ga ima na četiri malena listića na artiji, koja sam dobio od pokojnoga Grigorića. Ovo može biti pisano pod konac XVIII veka, ako nije ranije“.

IJATOSTROFIJA O VSAKOJ VEŠTI

Ovaj zbornik narodne medicine ima osam strana i datira iz XV veka. Pisan je srpskom recenzijom, a čuva se u biblioteci manastira Hilandara (br. 126.) Posle *Hodoškog zbornika* predstavlja naš najstariji medicinski kodeks.

Ne sadrži ni jednu molitvu niti magijsku formulu za lečenje. Postoji velika sličnost između njega i *Hodoškog zbornika*, i to po receptima za lečenje nekih oboljenja:

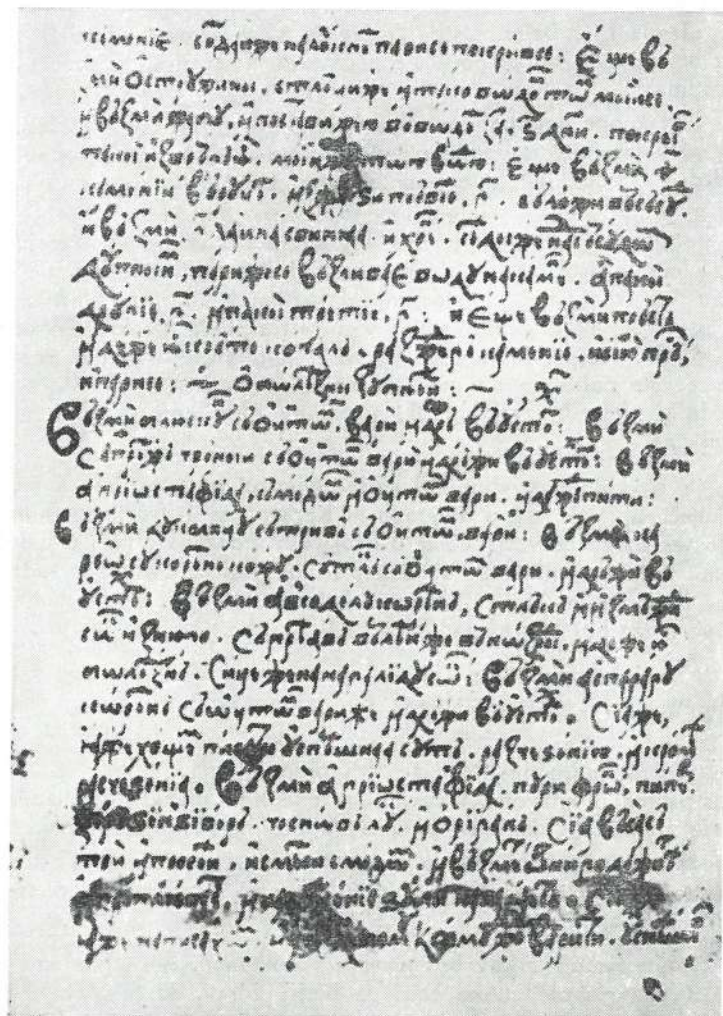
„Ašte hošteši zdrav biti glavoju i zubi imati celi jegda spiš polagaj toplotu na glavoje“ (Ako želiš da budeš zdrav, da te glava i zubi ne bole, kada spavaš utopli glavu).

Izgleda da su se sastavljači ova dva zbornika služili istim izvornim tekstem. *Ijatrosofija o vsakoj vešti* je značajan spomenik srpske medicinske kulture.

Najveći — do sada poznati — zbornik stare srpske medicinske kulture nastao je krajem XV ili početkom XVI veka. On sadrži dvanaest spisa naučne medicine toga doba. Otkrio ga je Đ. Sp. Radojčić 1951., u biblioteci manastira Hilandara.

Medu spisima ovoga zbornika, za lekare-stomatologe, najzanimljiviji je farmakološki deo, koji predstavlja celokupnu staru srpsku farmakopeju, napisanu pod uticajem zapadnjačke farmacije XV i XVI veka. Na listu 192. nalazi se poglavlje o bolestima zuba (slike 1. i 2.) koje donosimo u celini:

Sl. 1. „O bolesti zubnoj“ — Hilendarski medicinski kodeks br. 517, rukopis iz XV ili XVI veka. Biblioteka manastira Hilandara

O bolesti zubnej. Vazmi bljeskun s octom, vari i drži va ustah. Vazmi saprež črni s octom, vari i drži va usteh. Vazmi apriostafida s medom i octom, vari i dažd piti. Vazmi kareo su korene, stlk s octom. Vari i drži va usteh. Vazmi avsoделu koren, stlk i izmaždi sok iz njega, zagrevaj, vlej že v nozdri ideže jest bolezan. Sice že na nagalidu sok vazmi. Asparaguj koren s octom vari že i drži va usteh. Sija že jaže hoštem piasati uspešnaja sut razčezenija i

Sl. 2. „Jest zubom i desnom boleštim“ — Hilendarski medicinski kodeks br. 517, rukopis iz XV ili XVI veka. Biblioteka manastira Hilandara

krome rasčezenija vazmi agriostafida purifron, piper kserozinziber, česnov luk i origan: sija vsa satri i prosej i mesi s medom i vazmet ot njega da žvet i propljuvajat i na vredenije zubi nalagajet si že jaže napisahom (... nejasno...) komuždo variti uspešno.

Jest zubom i desnim bolestim. Vazmi agroistafida s medom i sa octom variti, drži že va usteh ili kupini listviye ili končeje mlado. Vari sa octom i drži va usteh ili s vinom, jegda že li jest suh kuperi. To satri, zelo pomiv že ustah, octom posiplji že i po desnam. Jegda zubi kolebljut se i desni nadimat se, vazmi šipčani ljusti, stlk. Vari že s octom i drži va usteh.*

Oringinani sprskoslovenski tekst ovog poglavlja ne objavljujemo starim pismom. Donosimo ga po izgovoru, u savremenoj transkripciji. Tekstu prilazemo tumačenje nepoznatih reči i starih oblika.**

GRIGOROVICEV ZBORNİK

O ovome zborniku malo se zna. Po Jagiću, on potiče iz XVII veka. Ne zna se ko ga je pisao, kada i gde, kao ni kakav mu je bio sadržaj. Grigorić je pronašao samo četiri lista. U njemu ima dosta molitava i magijskih formula, koje ne nalazimo u drugim našim zbornicima. Sličan je *Hodoškom zborniku* po receptima za pojedina oboljenja, pa i po receptu protiv zubne bolesti: „Ot zubne boljesti“.

Mada veoma mali, sačuvani deo ovoga zbornika je neobično interesantan, jer sadrži puno podataka o socijalnim prilikama u srpskom feudalnom društvu, datih u vidu molitava i magijskih formula.

BOSANSKI ZBORNİK

Najstariji srpski zbornik nastao u Bosni, mada nije utvrđeno gde; ima samo dvadeset dve strane. Pisan je jezikom savremenim u to doba, ali sadrži dosta starih srpskih izraza. Veoma je sličan ostalim našim zbornicima.

Verovatno je nastao pre 1749. godine, sudeći po zapisu, koji se u njemu nalazi: „Sedo u kući Milutina Jurišića, 1749“.

Osim oboljenja iz opšte i zubne medicine, u zborniku je obrađen čitav niz oboljenja iz veterinarske medicine.

Za oboljenja zuba se preporučuje:

te isperi zube, proći će te zubi“.

novoj luli i čibuku onaj zub, pa prestavi rujevine neka se kuva, a srči te isperi zube, proći će te zubi“.

Interesantan je zbog toga što ukazuje, da je srpska srednjevekovna medicina negovana svuda gde su živeli Srbi.

DEČANSKI VRAČEBNIK

U biblioteci manastira Dečana, pod brojem 32/162, nalazi se rukopisna srbulja *Besede Jovana Zlatoustog*, na čijoj je naslovnoj strani zalepljen sadržaj *Dečanskog vračebnika*, koji je, nažalost, izgubljen.

* Vazmi-uzmi, va-u, dažd-daj, avsodel-vrsta mladog ljiljana, stlk-strukavši, stući, vlej-ulij, sice-tako, asparag-asparagos, origan-dušica, vredenija-povredeni, si-ovo, ježešto, koje, jegda-kada, agriostafid-divlja loza, purifron-žitorodni, kuper-mirišljava blatna trava.

** Iskrenu zahvalnost dugujem dr Đorđu Trifunoviću, asistentu Filološkog fakulteta u Beogradu, koji je transkribovao originalan tekst Hilendarskog kodeksa br. 517, list 1962).

Za sačuvani rukopis *Beseda* utvrđeno je, na osnovu vodenih znakova, da potiče iz XVI veka. Međutim, za *Vračebnik* se to nije moglo dokazati, jer je list nalepljen na korice tako da se nisu mogli pregledati eventualni vodeni znaci. Ali, ako pođemo indirektnim putem, tj. od paleografije sačuvanog *Vračebnika*, zatim od činjenice da je rukopis pisan kapitolom, ustavom ili minejskim slovima, možemo pretpostaviti da potiče iz XVI veka. Po upotrebi slovenskog jezika srpske recenzije, očigledno je da je prepis izvršio Srbin. Ovome u prilog išli bi srbizmi i grafija nekih reči.

Vračebnik je sastavljen po određenom sistemu, bilo po bolestima i načinu lečenja bilo po lekovima. Prvi deo sadrži 59 receptata iz narodne empirijske medicine, dok je tekst drugog dela u celini apokrifan.

Između ostalog, neka poglavlja *Vračebnika* govore o oboljenjima usta i zuba, kao:

11. O zubnoj bolesti.
19. Kad oteknu usta.
20. Kad smrde usta.
36. O jagodici — o bolesti u ustima.
58. O ustobolji.

Među mnogim molitvama za sprečavanje i lečenje različitih bolesti, iz drugog dela *Vračebnika*, osvrnućemo se na molitvu protiv bolesti zuba — „Bolesna ot zuba“ u kojoj se bolesnik obraća sv. Petru za pomoć. „Migrani“, crvi — izazivači kariesa zuba, koji se pominju u prvom delu rukopisa, ukazuju na grčko poreklo molitve koja je korišćena u kurativne i preventivne svrhe. Nju je bolesnik kao amajliju morao uvek da nosi sa sobom. O molitvi se kaže sledeće: Sveti Petar je jednom sedeo na kamenu i plakao. Prišao mu je Isus i upitao ga: „Zašto plačeš Petre?“ — „Gospodi, zub me boli“, odgovori mu Petar. Isus naredi crvu da odmah izade iz Petrova zuba i bol prestade. Petar je tada zamolio Isusa da napiše molitvu, da onaj ko je bude nosio ne pati od bola zuba.

Molitva u originalu glasi:

„Sveti Petar sedaše na kamenu i plakaše,
pride k njemu Isus i glagola jemu Petar:
Gospodi, zub me boli!

Togda zapreti Isus črvu iziti iz Petrova zuba
i k tomu nikad že ne vniti.

I abije izide črv i presta bolezn Petrova.

Glagola jemu Petar:

Prošu u tebe, Gospodi, da se napišut slovesa
sija i koj budet nositi pri sebe
ne imut bolezan ot zuba.

Glagola jemu Isus:

Jej Petre tako da budet“.

Ako ovu molitvu uporedimo s molitvom protiv bolesti zuba iz *Zbornika narodne medicine* iz XIII veka, koji se nalazi u biblioteci stare pravoslavne sa-

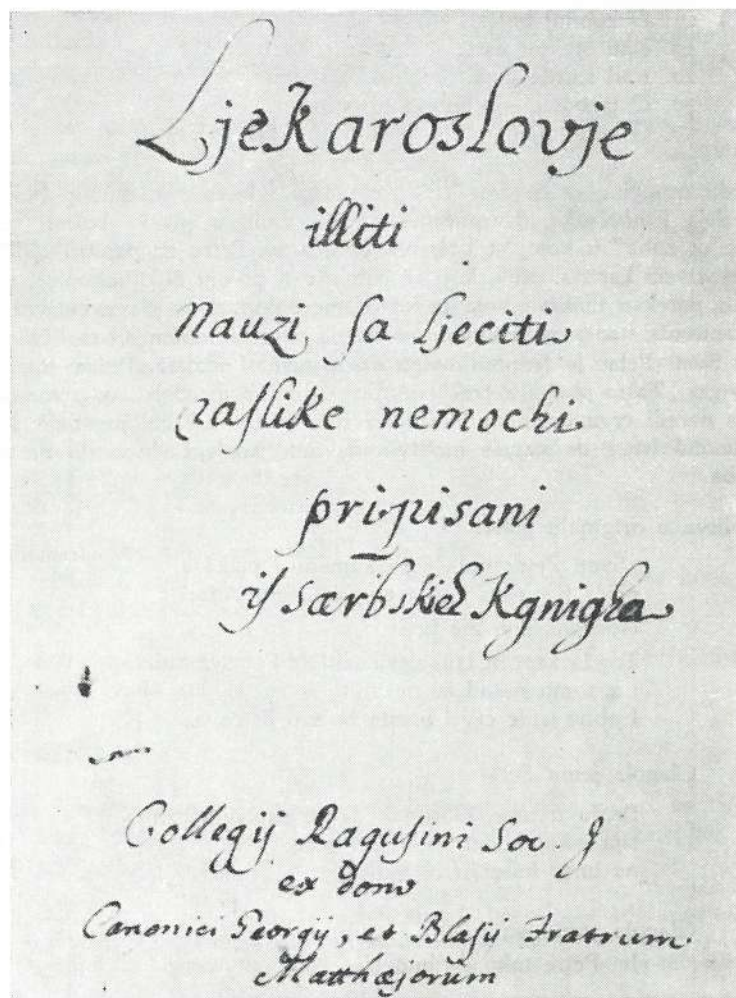

rajevske crkve, a koja govori o prizivanju sv. Kuzmana i Damnjana — „Se molitva Kozmi i Damnjanu molitva ot črvih jegda zubi grizu glagoli... — zaključićemo da je opisani način lečenja zasnovan na okultizmu.

LJEKAROSLOVJE ILLITI NAUZI SA LJECITI RASLIKE NEMOCHI
PRIPISANI IS SAERPSKIEH KGNIGHA

U biblioteci „Male braće“ u Dubrovniku nalazi se pod brojem 202, stari rukopis sa nazivom *Varia variorum*, čiji je sastavni deo i „Ljekaroslovje illiti nauzi sa ljeciti raslike nemochi pripisani is saerpskieh kgnigha“ (Ljekaroslovje illiti nauzi za lječiti razlike nemoči pripisani iz srpskih knjiga“).

Poreklo Ljekaroslovja navedeno na naslovnoj strani je prepis iz srpskih knjiga (sl. 3). Kako je rukopis star, teško je odrediti vreme postanka, jer gra-

Sl. 3. „Ljekaroslovje illiti nauzi sa ljeciti raslike nemochi pripisani is saerpskieh kgnigha“. Biblioteka „Male braće“, Dubrovnik

fija nije dovoljna, a stilske i jezične osobine ne mogu nam pomoći — tako da se moramo zadovoljiti drugom polovinom XVII veka. Ovaj rukopis je spoj lekaruše i travaruše. To su dva različita dela, ali se može nazreti i treći izvor. Rukopis ima 392 preskripcije, prvih sto u formi lekaruša, sledećih dvesta u formi travaruša, a poslednjih sto sličnih prvima, sa razlikom što ovde magija dolazi do vidnog izražaja.

Prepisivač rukopisa je poznati dubrovački erudita, leksikograf i pesnik *Dum Đuro Matijašević* (1670–1728) koji se krajem XVII veka u Dubrovniku, pored ostalog, bavio skupljanjem narodnih pesama i poslovice, pribiranjem građe, za veliki rečnik našeg jezika i prepisivanjem starih tekstova. Preskripcije su unete naknadno, drugom rukom, a lekovi su uglavnom za humanu medicinu.

Zadržaćemo se samo na oboljenjima usta i zuba, o kojima se govori u sledećim poglavljima:

28. Od bolesti zuba. Koga što reku crvi grizu, iskopaj ljutih kopriva zadna vari u octu i drži u ustijeh našte srca i kada utaneš.

36. Koga usta bole. Tuci lanena sjemena, izmješi s medom i namaži u usta nekoli krat.

54. Koji ima studenicu u ustijeh, nađi sjeme uživač, i soli istuci i stavi u tanku krpicu i tari po desnieh.

66. Komu su zubi mlohavi, dobro je česnovitoga luka istući s vinom tere zube prati močno prstom, vući zube bolešljive čini zdrave, svaki smrad i gnilost odgoni, i dobro je s medom stući i postaviti na ranu.

77. Koga zub boli tere ima bolest u ustijeh, satri metvice i postavi na zubi, drži za dugo i hoće prestati.

84. Koga zubi bole, svari pasje koprive i drži u ustijeh bolje bude.

89. Komu budu crvi u zubieh, ali mu je zubi grizu ter ga bole, iskopaj korjen rebarca tere postavi na zub.

92. Komu zubi smrde, uzmi vode od bokvice tere njom zube peri.

116. Ioster dobra je, komu usta smrde ili zubi vonjaju, imaju piti i da je ljep dah u ustijeh čovjeku. Ioster dobra je protivu ujeta zmij-njemu i protivu jedu, postavi i vodu živu pitjeh i njom mazati.

117. Ioster dobra je, djeno su zubi izgrizeni čovjeku, de desni gritos imaju piti i po ustijeh držati.

120. Ioster komu usta vonjaju, postavi u nju oraškaka garofala.

162. Ioster kadar bi njim zube ispiro tarući njevijem sokom, govori da nijedna bolest ne bi mogla tarući nauditi sokom njegovijem kapula.

237. Od kreposti štavlja u vruće nature, koga domak krijepi i čisti vijetar obnoć izgoni. I od čovjeka koji bi koju bolest ustijeh i u zubjeh ima, koji je ili s vinom ili s medom variv.

248. Ioster dobra je nazub postaviti kadano boli be'onike.

261. Od krepisti tarkuna ima krešost vruću i suhu i dobro je u sebi ako čovjeka usiluju zubi od studeni ili od vilicieh slina usni grizu, onaj zelje i žvataju u ustijeh, dobro je komu se nadima jezik kako od usage tere ne bude slobodan, takoj čineći od mnozjeh boleznih koje ima čovjek u ustijeh.

316. A koga zubi bole, uzmi trave podbjela i soli, tere izatri, tere stavi na zub dje te boli, to je kušano s Bogom i svete Gospe.

371. Koga zubi bole, svari betonike u ostuna, da uvri treći deo i peri zube.

386. Komu zube crvi grizu, uzmi trave rebarce korjena i vadi i stavljaj na zub, bolje bude.

Tekst smo dali verno originalu i u savremenoj transkripciji da bi se olakšalo čitanje i razumevanje.

Na osnovu analize starih srpskih medicinskih zbornika možemo zaključiti: da se radi o prepisima; da postoji velika sličnost među njima u preporukama za tretiranje oboljenja usta i zuba, a neki recepti su čak identični, što ide u prilog tezi da potiču iz istog izvora. U pogledu terminologije pored starih srpskih reči nailazimo negde i na grčke termine, kao npr. u Hilendarskom medicinskom kodeksu br. 517.

LITERATURA

Camblak G., Život kralja Stefana Dečanskog, SKZ, 1935, Beograd; Danilo, Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih, SKZ, 1935, Beograd; Domentijan, Život sv. Save i sv. Simeuna, SKZ, 1935, Beograd; Jireček K., Istorija Srba, I i II, 1952, Beograd; Katić R., Terapijski kodeksi srpske srednjevekovne medicine, Zbornik radova za medicinska istraživanja SANU, XLVIII, I, 1956; Katić R., Uticaj srpske srednjevekovne medicine na postanak terapijskih kodeksa kod Srba, Zbornik za medicinska istraživanja SANU, LXI, III, 1957; Jagić V., Opisi nekoliko južnoslovenskih rukopisa, Starine, X, 1878, Zagreb; Jagić V., Srednjevekovni lekovi, gatanja i vraćanja, Starine, X, 1878; Pavlović L., Dečanski vječebnik, Srpski arhiv, 2, 1956, Beograd; Radojčić Đ., Stare srpske povesne i rukopisne knjige u Hilandaru, Arhivist, II, 2, 1952, Beograd; Gavrilović V., Hodoški zbornik, SGK, XI, 3, 1964, Beograd; Gavrilović V., Dečanski vječebnik, SGS, XI, 4, 1964, Beograd; Gavrilović V., Hilendarski medicinski kodeks, SGS, XI, 5, 1964, Beograd; Gavrilović V., Ljekaroslovlje illiti nauzi sa ljeciti raslike nemochi pripisani is saerpskieh kgnigha, SGS, XII, 1, 1965, Beograd; Gavrilović V., Istorija stomatologije u Srba od XI do prve polovine XIX veka (rukopis teze); *Varia variorum*, Ljekaroslovlje illiti nauzi sa ljeciti raslike nemochi pripisani is serpskieh kgnigha, biblioteka „Male braće“, Dubrovnk, Zbirka raznovrsnih spisa, S. 202.

DENTISTRY IN MEDIEVAL SERBIAN MEDICAL MANUSCRIPTS

Vera S. GAVRILOVIĆ

Serbian medieval dentistry developed under the influence of Byzantine and Western medical sciences, and can be divided into the religious and secular.

In addition to the scientific dentistry of that time which was in Serbia closely related to the growth of Serbian culture, there existed popular dentistry as well, which according to medical documents preserved to this day, was of an older date.

Hodoš manuscript

The oldest manuscript of the Serbian popular dentistry dates from the XIV or XV century. Today, this manual is kept at the Prague museum as part of the scientific heritage of Janko Shaffaryk and is known as "Codex miscelaneus scriptus

I ovoga puta, iskreno zahvaljujem Miroslavu Pantiću, profesoru Filološkog fakulteta u Beogradu, što je pregledao tekst Ljekaroslovlja, koji sam transkribovala.

1690, monasterio Hodoš". As an old document says, this manual belonged to "priest Theodore from the principal town of Belgrade, who presented it to Theophane Hopovaz from Budim". The manuscript, which has 163 pages, is considerably damaged; it is written in Serbian, but the origin and author's name are not given.

If some of the prescriptions from the Hodoš manuscript are compared with prescriptions for diseases of mouth and teeth from other Serbian medieval medical manuscripts, it will be seen that they are identical, and this proves that they are of the same origin. Identical prescriptions can be found in our medical manuscripts from the XIX century, this making it obvious that the Hodoš manuscript had a great influence upon the formation of the therapy used in the Serbian secular medicine.

Latrosophy on every art

This Serbian manuscript on popular medicine dates from the XV century. It is written in Serbian and is kept in the library of Hilandar as item No. 126. It is the second oldest Serbian medical manuscript, after the Hodoš manuscript.

In it there is not a single prayer or a magic formula for treating diseases. Great similarity exists between these two medical manuscripts, in treatment both of mouth and teeth diseases.

Hilandar medical Codex No. 517.

Written at the end of the XV century or at the beginning of the XVI century, it represents the most important document not only of the Serbian Medical science, but of the culture as well. It contains twelve scripts of the medical science of that time. It was discovered in 1951. by Dj. Radojčić, in the library of the Hilandar monastery.

The manuscript contains 408 pages. For dentists, the most interesting is the pharmacological script which represents in fact complete ancient Serbian pharmacology; it was written under the influence of the western pharmacy of the XIV and XV centuries.

On page 192, it dwells on the diseases of teeth: "O boleznii zubnej". This greatest document of Serbian medical culture, written under the despotic Turkish rule shows that the Serbian nation did not stop developing its medical science even in the hardest days of its history.

Grigorovitch's Manuscript

It dates from the XVII century, but it is not known who wrote it, when, and where. It comprises a number of prayers and magic formulae not to be found elsewhere.

It is similar to the Hodoš manuscript as far as prescriptions both for teeth diseases and for various other diseases are concerned.

Equally interesting are data on social conditions prevailing under the Serbian feudal system, which are given in the form of prayers and magic formulae, not to be found in other Serbian medieval medical books.

The Bosnian Manuscript

This is the oldest Serbian medical manuscript in Bosnia. It is written in the contemporary Serbian language, but uses quite a number of older Serbian idioms and phrases.

The manuscript arouses interest because it shows that Serbian medieval medicine was practiced wherever Serbs lived.

Dečani Medical Book

In the library of the Dečani monastery (south-west Serbia) there exists under No. 32/162, the manuscript of "Addresses by John Gold-Muothed", on the front page

of which a list of contents is given. The medical book itself is lost. The Slavonic language used in Serbian forms of words and the manner of writing of some of them corroborates this assumption.

Some sections of this medical book discuss certain mouth and tooth diseases; e. g. 11. Toots disease; 19. Swollen disease; 20. Bad smell from the mouth; 36. Mouth diseases; 58. Mouth diseases.

The second part of the book is entirely apocryphal in character. Many prayers are given which were used in order to prevent or cure various diseases. For instance, in case of dental diseases, a prayer is given which is said by the patient addressing himself to St. Peter for help. The prayer was used both for curative and preventive purposes, and the patient was always carrying it with him as an amulet.

The Dečany Medical Book is indisputably one of the very rare medical documents from those hard days of the Serbian people, which enabled us to learn more, among other things, about dentistry of those times.

Medical Handbook or the science to treat diseases as transcribed from the serbian books

In the library "Little Brothers", at Dubrovnik, there is an old manuscript under the title — *Varia variorum* — whose integrate part is "Medical handbook or the science how to treat diseases as transcribed from the Serbian books". It is a copy from the Serbian books, and has its origin from the second half of XVII century.

As far as we are interested as the medico-stomatologist we have taken into consideration only the disases of the mouth and teeth.

(Rukopis primljen 4. 2. 1964.)

O NEKIM ENZOOTIJAMA ANTRAKSA KOD DOMAĆIH ŽIVOTINJA U SRBIJI U PRVOJ POLOVINI XIX VEKA

Dragoljub DIVLJANOVIC

PROSTREL, CRNI PRIŠT, ZLI PRIŠT, BEDRENICA ILI ANTRAKS, KAO oboljenje je bio poznat još od najranijih vremena. Biblija ga spominje kao „crne ospice“ u Egiptu, a u Homerovoj Ilijadi ima takođe pomena o njemu, kao o bolesti od koje su stradali magze, psi i ljudi (1). Može se reći da je prostrel, kao i mnoge druge bolesti, bio redovan pratilac ratova i pokreta naroda, kada su od njega obolevali pored domaće stoke i mnogi ljudi. Ljudi su dobro poznavali ovu opasnu bolest i znali su da se ona može preneti sa životinje na čoveka, posle upotrebe mesa obolele stoke. Još u XVI veku postojao je u Mlecima zakon po kome se kažnjavo smrću svako ko je prodavao meso životinja obolelih od prostrela (2). U XVII i XVIII veku on je bio vrlo često oboljenje, od kada potiče i njegov naziv Pustula maligna (3). Vrlo česta oboljenja od prostrela kod ljudi i stoke nagnala su Dižonsku akademiju da raspiše konkurs, 1879. god., radi izrade jedne knjige o prostrelu (4), a stručnjake veterinarske škole u Alfort-u da se ovim pitanjem ozbiljno pozabave (5). Raširenost prostrela bila je takođe velika u Evropi i tokom XIX veka, da su po Francuskoj i Rusiji od njega obolevala čitava stada, a broj ovaca smanjivao se čak i na polovinu (6).

Prostrel, gronica, gronik, ćutalica, ognjica, vlas bio je u Srbiji dosta raširena bolest, o kojoj je sačuvan i veliki broj podataka. Prvi siguran podatak datira iz 1802. god. Prema izveštaju Petrovaradinskog graničarskog puka vidi se da je te godine bilo prostrela kod goveda u Beogradu, Železniku, Umki, Žarkovu i Ostružnici, radi čega je bilo naređeno da se zatvore skele kod Klenka i Jakova i obustavi izvoz stoke iz Srbije u Austriju (7). Ove bolesti je bilo u Srbiji i 1810 god. u takvoj meri da je opet bio obustavljen svaki uvoz stoke u Austriju (8). Podatke o ovoj bolesti imamo i iz 1812. god. To vidimo iz jednog akta Zemunskog magistrata, koji je Magistrat uputio vojnoj komandi u Zemunu. U njemu se govori o merama koje su preduzete da se ta bolest suzbije kod uvezene stoke iz Srbije. Dalje iz dokumenta saznajemo da prostrel opet vlada u Beogradu i Šapcu. Bolest se manifestuje promenama u slezini (Milzbrand) ili u plućima (Lunge). Do pojave ovoga oboljenja dolazi, kako se onda mislilo radi toga što je stoka bila doterana iz Srbije „po žezi i bila pregrejana“ (9).

Za širenje prostrela postojali su onda dobri uslovi, jer lešine uginulih životinja niko nije zakopavao. One su ostavljane da stoje da ih psi raznesu,